SOLIQ XAVFINI BAHOLASH ORQALI YASHIRIN IQTISODIYOTNI QISQARTIRISHNING ILMIY-AMALIY JIHATLARI

Nuraliyev Samadali Tohiraliyevich

Annotatsiya: Ushbu tezisda soliq xavfini baholash tizimi orqali yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishning ilmiy-amaliy jihatlari yoritilgan. Unda soliq nazoratining an'anaviy tekshiruvga asoslangan shaklidan farqli ravishda, xavfni oldindan aniqlash, soliq to'lovchilarni toifalarga ajratish, faoliyatdagi nomutanosibliklarni tahlil qilish va profilaktik ta'sir choralarini kuchaytirish masalalari ko'rib chiqiladi. Tezisda soliq xavfini baholash budjet daromadlarini oshirish bilan birga, halol tadbirkorlik subyektlarini ortiqcha tekshiruvlardan himoya qilish va iqtisodiyotda shaffof muhitni shakllantirish vositasi sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: soliq xavfi, yashirin iqtisodiyot, risk tahlili, profilaktik nazorat, soliq intizomi, soliq to'lovchi, budjet daromadlari.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat budjeti daromadlarining barqaror shakllanishi ko'p jihatdan soliq to'lovchilarning qonunchilikka rioya qilish darajasiga bog'liq. Soliq majburiyatlarining to'liq va o'z vaqtida bajarilishi nafaqat fiskal barqarorlikni ta'minlaydi, balki iqtisodiyotda teng raqobat muhitini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, ayrim xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan daromadlarni yashirish, xarajatlarni sun'iy oshirish, norasmiy aylanmalarni yuritish va soliq bazasini kamaytirishga qaratilgan harakatlar yashirin iqtisodiyotning kengayishiga sabab bo'ladi.

Yashirin iqtisodiyot faqat davlat budjetiga tushumlarning kamayishi bilan cheklanmaydi. U iqtisodiy raqobatning buzilishiga, halol ishlayotgan tadbirkorlik subyektlarining bozordagi mavqei zaiflashishiga, investitsion muhitning yomonlashishiga va davlat moliyaviy siyosatining natijadorligi pasayishiga olib keladi. Shu sababli soliq tizimida tekshiruvlar sonini ko'paytirish emas, balki xavf omillarini oldindan aniqlash va ularga nisbatan maqsadli choralar ko'rish muhim ahamiyat kasb etadi.

Soliq xavfi deganda soliq to'lovchi tomonidan soliq majburiyatlarining to'liq bajarilmasligi, soliq bazasining kamaytirilishi yoki qonunchilik talablariga rioya qilinmasligi ehtimoli tushuniladi. Mazkur xavf har doim ham qasddan sodir etilgan huquqbuzarlikni anglatmaydi. Ba'zi holatlarda soliq xavfi buxgalteriya hisobidagi xatoliklar, noto'g'ri hujjatlashtirish, qonunchilikdagi o'zgarishlarni yetarlicha bilmaslik yoki elektron tizimlardan foydalanishdagi kamchiliklar sababli ham yuzaga kelishi mumkin.

Shu jihatdan soliq xavfini baholash tizimi soliq to'lovchilarni jazolashga emas, balki ularning faoliyatidagi ehtimoliy nomuvofiqliklarni erta aniqlashga xizmat qilishi lozim. Bunda soliq organlari soliq to'lovchining aylanmasi, to'langan soliqlar hajmi, xarajatlar tarkibi, ishchilar soni, bank aylanmalari, elektron hisob-fakturalar, import-eksport

operatsiyalari va boshqa iqtisodiy ko‘rsatkichlarni o‘zaro solishtirish orqali real faoliyat va deklaratsiya qilingan ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi tafovutlarni aniqlaydi.

Soliq xavfini baholashda eng muhim masalalardan biri — soliq to‘lovchilarni xavf darajasiga qarab guruhlashdir. Past xavfli subyektlar odatda soliq majburiyatlarini barqaror bajaradigan, hisobotlarini o‘z vaqtida taqdim etadigan va iqtisodiy ko‘rsatkichlari faoliyat turiga mos keladigan subyektlar hisoblanadi. O‘rta xavfli subyektlarda ayrim nomutanosibliklar mavjud bo‘lishi mumkin, biroq ular tizimli huquqbuzarlik belgisi sifatida baholanmaydi. Yuqori xavfli subyektlarda esa soliq bazasini kamaytirish, soxta operatsiyalar, asossiz imtiyozlardan foydalanish yoki norasmiy aylanmalar ehtimoli yuqori bo‘ladi.

Bunday yondashuv soliq nazoratini umumiy va ommaviy tekshiruvlardan aniq manzilli tahlilga o‘tkazadi. Natijada halol ishlayotgan tadbirkorlar ortiqcha tekshiruvlardan himoya qilinadi, soliq organlarining e’tibori esa real xavf mavjud bo‘lgan subyektlarga qaratiladi. Bu, o‘z navbatida, davlat va biznes o‘rtasidagi ishonch muhitini mustahkamlashga yordam beradi.

Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda soliq xavfini baholashning yana bir muhim jihati — profilaktik nazoratdir. Ya’ni soliq organi darhol jarima yoki tekshiruv choralarini qo‘llashdan oldin soliq to‘lovchiga aniqlangan tafovutlar bo‘yicha tushuntirish berish, xatoni ixtiyoriy tuzatish va hisobotlarni aniqlashtirish imkoniyatini yaratishi kerak. Bunday yondashuv soliq munosabatlarini keskinlashtirmaydi, aksincha, soliq to‘lovchining mas’uliyatini oshiradi.

Shuningdek, soliq xavfini baholash tizimi faqat yirik korxonalar faoliyatiga emas, balki kichik biznes subyektlari, yakka tartibdagi tadbirkorlar va xizmat ko‘rsatish sohasidagi norasmiy aylanmalarni aniqlashga ham xizmat qilishi zarur. Ayniqsa, naqd pul aylanmasi yuqori bo‘lgan savdo, umumiy ovqatlanish, xizmat ko‘rsatish, qurilish va transport sohalarida risk indikatorlarini chuqurroq ishlab chiqish yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda muhim ahamiyatga ega.

Muammo va yechimlar

Amaliyotda soliq xavfini baholash tizimining samaradorligi bir nechta omillarga bog‘liq. Birinchidan, foydalanilayotgan ma’lumotlarning sifati yuqori bo‘lishi kerak. Agar elektron hisob-fakturalar, bank operatsiyalari, kassa tushumlari, bojxona ma’lumotlari va statistika ko‘rsatkichlari o‘zaro to‘liq integratsiya qilinmasa, risk tahlili ham yetarlicha aniq bo‘lmaydi.

Ikkinchidan, soliq to‘lovchilar risk tizimining umumiy mantiqini tushunishi zarur. Aks holda, yuqori xavfli guruhga tushish tadbirkor tomonidan adolatsiz bosim sifatida qabul qilinishi mumkin. Shu sababli soliq organlari riskka olib keluvchi asosiy omillar bo‘yicha sodda tushuntirishlar, yo‘riqnomalar va amaliy misollarni muntazam e’lon qilib borishi maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, soliq xavfini baholash natijalari inson omiliga haddan tashqari bog‘liq bo‘lmasligi kerak. Chunki subyektiv qarorlar korrupsion xavflarni yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun risk indikatorlari maksimal darajada avtomatlashtirilgan, shaffof va hujjatlashtirilgan tartibda ishlashi lozim.

International Conferences
Open Access | Scientific Online | Conference Proceedings
INTERNATIONAL CONFERENCES OF PRACTICE

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, soliq xavfini baholash tizimi yashirin iqtisodiyotni qisqartirishning muhim institutsional vositalaridan biridir. Mazkur tizim orqali soliq organlari barcha tadbirkorlik subyektlarini bir xil tartibda tekshirishdan voz kechib, xavf darajasi yuqori bo‘lgan faoliyat yo‘nalishlari va subyektlarga e’tibor qaratish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Soliq xavfini baholashning samarali ishlashi budjet daromadlarini oshirish, soliq intizomini mustahkamlash, halol tadbirkorlarni himoya qilish va yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishga xizmat qiladi. Buning uchun ma’lumotlar bazalarini integratsiya qilish, risk indikatorlarini takomillashtirish, soliq to‘lovchilarga tushuntirish berish va profilaktik yondashuvni kuchaytirish zarur.

Shu asosda aytish mumkinki, kelgusida soliq siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biri tekshiruvlar sonini ko‘paytirish emas, balki soliq xavfini oldindan aniqlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va soliq to‘lovchilarni ixtiyoriy rioya qilishga undashdan iborat bo‘lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi materiallari.
3. Soliq ma’murchiligi va soliq xavfini boshqarish bo‘yicha normativ-huquqiy hujjatlar.
4. Yashirin iqtisodiyot va fiskal siyosatga oid ilmiy-amaliy manbalar.
5. Soliq nazorati va risk tahlili bo‘yicha ilmiy adabiyotlar.

International Conferences
Open Access | Scientific Online | Conference Proceedings
INTERNATIONAL CONFERENCES OF PRACTICE